

Kunskap som vi saknar – kunskap som vi inte använder

Carin Boalt

Forsknings- och utvecklingsarbetet inom äldreomsorgen har inte bara många "vita fält" – outforskade områden där vi saknar användbara kunskaper. I många fall använder vi inte ens de kunskaper som finns. Inom forskningen är det vanligt att man försummar att knyta an till tidigare forskning och låter varje projekt framstå som unikt och originellt. I den praktiska verksamheten utnyttjas ofta inte forskarnas resultat.

I artikeln försöker professor emeritus Carin Boalt ge en överblick över den forskning som faktiskt finns och vilka områden som är eftersatta. Carin Boalt har lett arbetet med att ta fram flera kunskapsöversikter och bibliografier inom området och är sannolikt den som bättre än någon annan överblickar kunskapsläget.

Några karakteristiska drag i äldreforeskningen

Under det sista decenniet har forsknings- och utvecklingsarbete rörande åldrandet och de äldres villkor i samhället fått stor omfattning. Det har gällt att skaffa bakgrund för samhällets åtgärder och att följa försök inom social- och sjukvård, samhällsplanering och byggande etc för att åstadkomma tillfredsställande levnadsförhållanden för den växande gruppen av gamla människor. Denna anknytning till aktuell "pensionspolitik" har delvis präglat forskningen. Många studier är punktinsatser med svag teoretisk bakgrund för att belysa någon aktuell fråga av typen: Hur fungerar hemsjukvård, färdtjänst, utbud av fritidsaktiviteter?

Det är många instanser som tar upp äldrefrågor – och det blir allt fler. Utöver det som sker av utrednings- och försöksverksamhet inom kommuner och

landsting behandlas äldrefrågor inom ett växande antal universitets- och högskoleinstitutioner. Utöver medicinska institutioner har tillkommit sociologi, psykologi, etnologi, historia, statskunskap och planerings- och byggnadsinstitutioner mfl. Det finns positiva drag i detta att äldrefrågorna belyses från vitt skilda utgångspunkter men det medverkar också till att skapa en splittrad och fragmentarisk bild av frågorna. Kontakterna mellan olika ämnesområden är oftast dåligt utvecklad. Det är önskvärt att åstadkomma tvärvetenskapliga ansatser i mycket större utsträckning än hittills.

Äldreforeskning har i likhet med mycket annan forskningsverksamhet drag av mode- eller trendkaraktär. Vissa honnörsord dyker upp och är innebergrepp en tid för att sedan tonas ner. I målformuleringar, forskningsansökningar och rapporter kan man t. ex. följa orden "helhetssyn", "integration", "självbestämmande". De begrepp och termer som används om de äldre har också ändrat innebörd och form. Ordet "åldring" som förekom fram till 60-talet har försvunnit. "Åldringarna" skulle då tas om hand och vårdas. Under slutet av 1960-talet och in på 1970-talet blev "service" det verkliga inneberegrippet i samhällsplanering och också i fråga om de äldre. Genom samhällets olika insatser skulle de äldre få det "resurstillskott", den "service" som de

.....
Äldreforeskningen har i likhet med mycket annan forskningsverksamhet drag av mode- eller trendkaraktär. Vissa honnörsord dyker upp och är innebergrepp en tid för att sedan tonas ner.
.....

.....
**Anknytning till den omfattande internationella
forskningen är dåligt utvecklad**
.....

behövde för att kunna aktiveras och ägna sig åt personlighetsutvecklande och skapande sysselsättningar. Under 1980-talet verkar det som om de äldre själva alltmer skulle betraktas som resurser i samhället. I varje fall inom det kulturella och det sociala området och inom den informella ekonomin. Förutsättningarna för att de äldre skall vara resurser inom den ordinarie arbetsmarknaden är ju för närvarande istället mycket dåliga.

I stor utsträckning brister det inom äldreforskningen i fråga om teoretisk förankring och metodutveckling. Det är vanligt att man försummar att knyta an till tidigare forskning och låter varje projekt framstå som unikt och originellt. Anknytning till den omfattande internationella forskningen är också dåligt utvecklad.

Försök till överblick

Det är inte alls överraskande att läget för närvarande ter sig oklart och splittrat. Det finns ingen instans som har ansvar för en ordentlig överblick över det som görs vare sig av forsknings- eller av försöksverksamhet. Inom områden som rör de äldres situation finns vissa ansatser till att följa utvecklingen och göra sammanställningar. Här ska nämnas några sådana åtgärder.

Inom *Svenska kommunförbundet* utarbetades under åren 1977–1980 översikten "Sociala idéer och erfarenheter" – Idébanken. I denna skrift angavs aktuella försöks- och i viss mån forskningsverksamhet inom skilda sektorer av social planering – däribland äldreomsorgen. I 1980 års Idébank utgjorde äldreprojekt tio av totalt ca 400 projekt. Inom Kommunförbundet har man beslutat att inte fortsätta med denna översikt – som tydligen hade svårt att nå ut till rätta mottagare. Man söker nya vägar för att stimulera spridning, utnyttjande och uppföljning av forsknings- och utvecklingsverksamhet.

Nordiska nämnden för handikappfrågor utarbetar ett register över nordisk handikappforskning,

där mycket av materialet har intresse för de äldres förhållanden.

Inom *Spri* dokumenteras framför allt projekt som anknyter till vård och omsorg.

Institutet för gerontologi i Jönköping har sedan 1980 förtecknat artiklar och publikationer inom området "åldrande och äldreomsorg". Huvudvikten läggs vid tidskriftsartiklar och arbeten som publiceras vid socialhögskolorna, de psykologiska, pedagogiska och sociologiska institutionerna vid universiteten.

Institutionen för byggnadsfunktionslära vid Lunds universitet har sedan 1978 gjort kunskapsöversikter och bibliografier rörande de äldre och miljön. (1). Mot bakgrund av erfarenheter vid detta arbete med att spåra upp, gå igenom och sammanställa rapporter inom äldreforskningen diskuteras i det följande några områden som förefaller väsentliga och som borde uppmärksammas mer än hittills. Först nämns kortfattat några mer generella aspekter på teori- och metodutveckling samt spridning och utnyttjande av forsknings- och utvecklingsarbete. Därefter ger jag exempel på problemområden som förefaller att vara eftersatta.

Teorier och problemanalys

Granskning av forskningsrapporter visar att man ofta saknar ett teoretiskt angreppssätt och ansatser till kvalificerad problemdiskussion och problemanalys. Dessa förhållanden låg bakom den ansats som gjorts i det stora projektet "De äldre i samhället – förr, nu och i framtiden", som bedrivs av institutioner i Lund (historia), Göteborg (medicin) och Uppsala (sociologi). Inom ramen för detta projekt har utarbetats två skrifter som avser att tillföra forskningsområdet förbättrad bakgrund inom det teoretiska området. (2) I del 1 – Teorier och forskningsansatser – diskuteras ett antal möjliga infallsvinklar som tidsperspektiv, samhällsförändringar, resursbegreppet, livsstil etc. I anslutning till dessa perspektiv ges en diskussion med relativt omfattande anknytning till internationell litteratur. I del 2 – Probleminventeringar – diskuteras sådant som åldrandet och arbetslivet, de sociala relationerna, religionen, attityder till åldrandet etc. Dessa skrifter är visserligen primärt inriktade mot de projekt som

En sektor av forskningen som verkligen behöver granskas noga och utvecklas är det som kallas "utvärdering"

bedrivs inom ramprojektet "De äldre och samhället" men kan och bör komma att spela stor roll för övrig forskning inom området. Man kan här finna uppslag att ta vara på och kanske tankegångar som väcker kritik. Men det väsentliga är att ta till sig detta sätt att grundligt gå in i olika problemställningar och ta tillvara tidigare forskning i stället för att som så ofta sker ge sig ut i "naiv empiri" och samla in informationer och skriva rapporter som inte är infogade i något sammanhang.

Projektgruppen för De äldre och samhället hade från början hoppats på att det skulle vara möjligt att komma fram till en gemensam "samhällsteoretisk referensram". Under arbetets gång har det dock blivit klart att detta inte lyckats utan att de olika delprojekten bedrivs med helt olika utgångspunkter och grundläggande värderingar.

Det är att hoppas att de ökade utbildningsmöjligheter tex i form av kurser i gerontologi på universitetsnivå och tillkomsten av ämnet Socialt arbete ska gynna forskningsutvecklingen.

En sektor av forskningen inom detta område som verkligen behöver granskas noga och utvecklas på ett helt annat sätt än nu är det som kallas "utvärdering". Det förekommer exempel på sådana studier som saknar värde och bara innebär en registrering av informationer utan försök till problemdiskussion och analys. Under det sista decenniet har området utvärderingsforskning dragit till sig allt större intresse och det finns rikhaltig, huvudsakligen utländsk litteratur. I allt större utsträckning tas dessa frågor upp inom den svenska universitetsutbildningen – särskilt inom det område som betecknas som Socialt arbete och inom samhällsplaneringsforskningen.

Spridning och utnyttjande av forsknings- och utvecklingsarbete

Vid de översikter av forskningsläget som gjorts finner man att ett 100-tal nya titlar kommer fram varje

år som berör de äldre och äldreomsorgen (då är medicinskt inriktade studier och utredningar på kommunal- och landstingsnivå inte medräknade). Hur många av dessa rapporter når ut till en adekvat mottagare? Innehåller de något som är till hjälp i det praktiska arbetet? Hinner och vill mottagare ta del av materialet? Det går givetvis inte att direkt svara på sådana frågor. Hela området som gäller forskningsspridning och utnyttjande har uppmärksammat alltmer under senare år, bl a av Forskningsrådsnämnden som ägnar forskningens utnyttjande stor uppmärksamhet.

Det finns få empiriska studier av forskningsspridning i Sverige. Inom ramen för Byggeforskningsrådets område har frågorna aktualiserats och tagits upp till diskussion. I flera skrifter har det bristfälliga utnyttjandet av FoU påtalats (3,4). Några studier där man direkt behandlar avnämarnas beteende och bedömningar föreligger också (5,6). Det visar sig att det finns betydande hinder för FoU-utnyttjande i den sociala planeringen. Det har att göra med frågor av följande karaktär:

- temat för forskningen
- forskningens kvalitet
- presentationssätt
- brist på överblick – det kommer fram så mycket
- spridningen är dålig och rapporter når inte rätt mottagare
- mottagarens intresse och kunskapsnivå
- mottagarens tid och möjlighet att ta del av FoU.

Det råder enighet om att det är ett stort slöseri att låta resurser gå till forsknings- och utvecklingsarbete som delvis är tveksamt ur vetenskaplig synpunkt och som sprids och utnyttjas dåligt. Däremot tycks det vara svårt att finna vägar för att föra diskussionen vidare till praktiska åtgärder för en relevant forskning som sprids och utnyttjas för förbättringar av samhällsplaneringen – i detta fall för de äldre.

Det är ett stort slöseri att låta resurser gå till forsknings- och utvecklingsarbete som sprids och utnyttjas dåligt

Eftersatta områden

Det händer mycket inom äldreforskningen och det är möjligt att jag här klagar över brister och luckor där det finns projekt som jag inte känner till. Det är ju i så fall glädjande. I det följande nämner jag en del områden där jag tycker att man saknar adekvat kunskap. Områdena är inte ordnade i något logiskt system utan diskuteras punktvis.

Individanknytning – mikronivån

Vi har tämligen god kunskap om de äldre som kategori i fråga om hälsotillstånd, boendeförhållanden och tillgång till samhällets utbud av stödåtgärder etc. En förbättring av denna översiktliga kunskap ges i och med att Statistiska centralbyråns levnadsnivåundersökningar från och med 1981 omfattar åldersgrupperna upp till 85 år (mot att tidigare ha stannat vid 74 år). Detta material ger en god översiktsskild och kan också ge information om förhållanden som kräver mera ingående och detaljerade kunskaper. Men det är önskvärt att satsa mera än hittills på studier som utgår från individen och hans/hennes speciella situation. Det gäller att betrakta varje individ som en människa och inte som en siffra i en kolumn.

Många av de studier som avser att belysa och ibland utvärdera hur samhällets stödåtgärder fungerar görs med utgångspunkt i utbudssidan: landstinget, kommunen etc. Man söker kunskap om dagcentralens betydelse genom att registrera antal besökare och vilka aktiviteter som är mest uppskattade eller man studerar matservice i termer av efterfrågan. Det finns för litet material som tar individen till utgångspunkt och som belyser hela livsföringen och därmed kan se hur samhällets åtgärder kommer in och vad de spelar för roll. Det kan vara så att pensionsutbetalning och utnyttjande av vissa rabatter – tex på allmänna kommunikationer – är de enda samhällsåtgärder som en person har kontakt med. En annan person kanske utnyttjar färdtjänst i stor utsträckning och ägnar sig åt att besöka många dagcentraler för att utöva sin hobby, tex att väva eller snickra. Sådant syns inte i översiktlig statistik om besöksfrekvens.

Kostfrågor

Frågor som rör mathållningen är mycket väsentliga.

Det spelar stor roll för den enskildes trivsel, ekonomi och hälsa och det gäller en viktig fråga för samhällsinsatser. Det finns visserligen kostundersökningar men de är i regel så starkt inriktade på hygieniska aspekter – näringsinnehåll i kosten och spelet kost-hälsa. Det behövs studier som belyser hela förloppet i mathållningen. *Inköp*: detaljhandels utbud, förpackningsstorlekar, sortiment, inköpsställets lokalisering, tillgänglighet, utformning och betjäning, behov av hjälp med inköp och hemtransporter. *Förvaring*: utrymmenas storlek, utformning och placering. *Matberedning*: val av rätter, tillagningssätt, utrymmen och utrustning. Eventuella risker. *Måltider*: matplats, tider för måltider, behov av plats för gäster. De få studier som gjorts av försöken att ordna kollektiva måltider och hem-sändning av måltider har huvudsakligen utgått från utbudssidan och belyst antal distribuerade måltider, kostnader etc. Däremot saknas studier som utgår från den enskilde individen och som belyser deras ställningstagande till lokala alternativ. Mathållningen bör inte studeras enbart med hänsyn till näringshygieniska eller driftsekonomiska synpunkter. Måltider – med allt vad de innebär av psykologisk, social och privatekonomisk synpunkt – bör behandlas mer allsidigt än hittills.

Kvinnor och män

Trots att det ofta sägs att det är fel att behandla pensionärerna som en enhetlig grupp så är det ganska vanligt att man slår ihop dem och meddelar att "pensionärerna vill det eller det och tycker si eller så". Särskilt beklagligt är att man i flertalet studier i så ringa utsträckning har skilt mellan kvinnor och män och att det sällan görs en analys med utgångspunkt från kön. Kvinnoöverskottet i högre åldrar medför bla att det finns fler ensamboende kvinnor än män. Det är att anta att det finns betydande skillnader i fråga om mäns och kvinnors sätt att uppleva ensamhet, att klara sig med det praktiska vardagslivet, att välja sysselsättningar. I många studier – tex i fråga om hjälpbehov och flyttningsoraker – skymtar denna skillnad men man har inte systematiskt bearbetat frågorna. Det finns en omfattande utländsk forskning som behandlar skillnader i mäns och kvinnors situation. Resultaten av dessa studier tyder på att kvinnor möter svårare

.....
Det talas mycket om de äldres inflytande men man vet inte mycket om hur det ter sig i verkligheten
.....

problem än män och att ålderdomen ter sig mörkare för kvinnor än för män. Intryck av situationen i Sverige stämmer inte med denna bild. Det vore ytterst önskvärt att studera dessa frågor i Sverige inom ramen för vårt kulturella ekonomiska mönster.

Inflytande

Det talas mycket om de äldres inflytande men man vet inte mycket om hur det ter sig i verkligheten i fråga om enskilda individer eller organisationer. Det finns översiktliga studier av pensionärsorganisationerna – deras utveckling och verksamhetsformer. Däremot är det knappt med kunskap om vilken roll de verkligen spelar, vilka som är medlemmar, vilka frågor de får att bearbeta och på vilket stadium i beslutsprocessen. Varför är man medlem eller inte medlem i pensionärsorganisation? Vad spelar den för roll för den enskilde? Pensionärernas deltagande i studiecirklar som ett medel för att skaffa sig bättre insikter och bakgrund för att få inflytande i tex inom kommunal planering borde studeras. I vilken utsträckning utgår forskning från problem som de äldre själva föreslår?

Hälsa och omgivning

Det finns en mycket omfattande forskning rörande åldrandet inom de medicinska disciplinerna. Olika typer av funktionsnedsättningar i samband med åldrandet har belysts såsom syn, hörsel, förändringar i skelett, leder och muskulatur, cirkulationsrubbingar, inkontinens, tandstatus och en rad psykiskt relaterade fenomen som reaktionsförmåga, trötthet, depressioner, förvirring. Dessa förändringars samband med krav på den fysiska miljön är otillräckligt belysta. Vi kan ta ett exempel. En diskussion gällde de äldres krav på belysning. En mycket framstående medicinprofessor hävdade att detta område är väl utforskat; vi vet mycket om hur synen förändras och följderna av förändringarna. Samtidigt kunde man peka på rapporter från studier i hemmiljö,

på arbetsplatser, på institutioner där ljusförhållandena var helt olämpliga och vållade de äldre stora problem. Detta slag av glapp mellan kunskapsområdet bör överbryggas.

Det krävs mycket mer av samarbete mellan medicinsk, teknisk och social kunskap, för utformning av den fysiska miljön med bostäder, tekniska hjälpmedel, bostadsområden, transportanordningar. Det är inte ovanligt att man i studier antingen utesluter de personer som har dålig hälsa eller skaffar inadekvat information om hälsotillstånd. Ett av skälen till att hälsan inte kommer med i tillräcklig utsträckning i studier är att det ofta är ont om medicinskhygienisk sakkunskap som är villig att ställa upp. Det behövs ett förbättrat klimat mellan medicinskt, socialt och tekniskt inriktade forskare.

Behovsbedömning

Den gängse termen för att avgöra på vilket sätt och i vilken utsträckning en person behöver samhällsinsatser och vård är "behovsbedömning". Det kan gälla personernas behov av tekniska hjälpmedel, bostadsanpassning, förändring av boendeform, social hemtjänst, färdtjänst etc. För närvarande tillämpas varierande system för dessa bedömningar och ofta sker de tämligen skönsmässigt. Det finns en del studier som visar på att den teoretiska och praktiska bakgrunden för dessa bedömningar ofta är svag. I vissa kommuner pågår försök med att effektivisera denna behovsbedömning tex genom att lägga informationerna på data och därmed få förbättrade möjligheter att hålla informationen aktuell. Det är väsentligt att man tränger väl in i detta problemområde som rör en människas situation och behov av stöd och inte bygger ut avancerade system för att hantera kanske irrelevanta informationer och på detta bygger beslut som spelar stor roll för den enskilde och som kostar i samhällsinsatser.

Ekonomi

Det finns otillräckligt med material som belyser

.....
Det behövs ett förbättrat klimat mellan medicinskt, socialt och tekniskt inriktade forskare
.....

Det tycks vara svårt att finna sakkunskap som vill ägna sig åt ekonomiska analyser vare sig det gäller ett individ- eller samhällsperspektiv

ekonomiska problem på olika nivåer: privat, kommunalt, samhällsekoniskt.

Det är förvånande att man i dagens läge har så ofullständig kunskap inom detta område. Det privatekonomiska området belyses i viss mån genom konsumtions- och levnadsnivåundersökningar. Men det skulle behövas mer kunskap om de äldre som konsument av varor, privata och offentliga tjänster. Vi vet för litet om kostnaden – i produktion och drift – av olika anordningar tex speciella boendeformer – anläggningarnas storlek – ombyggnad för bättre tillgänglighet. Inom olika kommuner råder helt olika uppfattningar om tex "lönsamhet" i fråga om anläggningars storlek.

Det tycks vara svårt att finna sakkunskap som vill ägna sig åt ekonomiska analyser på detta område, vare sig det gäller ett individ- eller samhällsperspektiv.

REFERENSER

Ett begränsat urval

- 1) *Boalt, Carin (red): De äldre och miljön – en översikt av forsknings- och utvecklingsverksamhet, Byggforskningsrådet R 89: 1982*
- 2) *Odén, Birgitta, Svanborg, Alvar, Tornstam, Lars (red): Äldre i samhället – förr, nu och i framtiden Del 1 teorier och forskningsansatser. Liber förlag 1982 Del 2 Probleminventeringar Liberförlag 1983*
- 3) Arbetsgruppen för studier av de äldres problem, *Ström, Carl (red):* när vi ut med vår information? – kunskaps-spridning om, till och av äldre. Symposium febr 1982 Liber förlag 1982
- 4) *Boalt, Carin, Ryd, Harriet mfl: Forskningsöversikter rörande människa – närmiljö. En problemdiskussion Byggforskningsrådet G 5 1980*
- 5) *Boalt, Carin, Fischer, Kaj, Hedenius, Margareta: Uppföljningsstudie av kunskapsöversikten åldrande och boende. Institutionen för byggnadsfunktionslära, LTH Arbetsrapport nr 2 1979*
- 6) *Karsten, Eva: FoU-resultat i kommunal planering. Efterfrågan, spridning och användning. En pilotstudie, Sociologiska inst, Lunds universitet 1983*